

O‘QUVCHILARNING KASB-HUNAR TANLASHDA YO‘L QO‘YADIGAN STRATEGIK XATO VA KAMCHILIKLARI: PSIXOLOGIK VA SOTSIAL TAHLIL

Tursunboyeva Muqaddam Samaritdinovna
Toshkent viloyati Parkent tumani MMTBga
qarashli 2-maktab amaliyotchi psixologi
Xojiyeva Shoira Rahmatullayevna
Toshkent viloyati Parkent tumani MMTBga
qarashli 47-maktab amaliyotchi psixologi

Annotatsiya: Mazkur ilmiy-metodik maqolada maktab muhitiga moslashishda qiyinchilikka uchrayotgan (dezadaptatsiya holatidagi) o‘quvchilarning psixologik xususiyatlari, ushbu muammoning kelib chiqish omillari hamda ularni bartaraf etishda maktab psixologining qo‘llab-quvvatlash tizimi tadqiq etiladi. Maqolada maktab dezadaptatsiyasining kognitiv, emotsional va xulq-atvor ko‘rinishlari tahlil qilinib, boshlang‘ich va o‘smirlik davridagi bolalar bilan olib boriladigan psixokorreksion ishlar, ota-onalar va pedagoglar jamoasi bilan hamkorlik algoritmlari ilmiy-amaliy jihatdan asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: maktab dezadaptatsiyasi, psixologik qo‘llab-quvvatlash, kognitiv adaptatsiya, emotsional disbalans, art-terapiya, keys-menejment, korreksiya, sotsiometriya.

Bola hayotida bog‘cha yoki oila muhitidan maktab ta‘lim tizimiga o‘tish davri eng keskin psixofiziologik va ijtimoiy inqirozlardan biri hisoblanadi. Maktab nafaqat yangi bilimlar manbai, balki boladan qat‘iy kun tartibiga bo‘ysunish, intellektual yuklamalarni ko‘tarish, tengdoshlar va o‘qituvchilar bilan mutlaqo yangi ijtimoiy muloqot tizimiga kirishishni talab qiladigan murakkab muhitdir. Ushbu o‘tish jarayonida bolaning ruhiy va jismoniy imkoniyatlari yangi talablarga javob bera olmasligi natijasida **maktab dezadaptatsiyasi** (moslasholmaslik) yuzaga keladi.

Maktab dezadaptatsiyasi — bu bolaning ta‘lim olish imkoniyatlari, maktab tartib-qoidalariga ko‘nikishi va ijtimoiy muhit bilan o‘zaro hamkorligining buzilishi bilan xarakterlanadigan tizimli patologik holatdir. Agar ushbu bosqichda o‘quvchiga o‘z vaqtida professional psixologik yordam ko‘rsatilmasa, bu muammo kelajakda shaxsiyatning chuqur destruksiyasiga, deviant xulq-atvor shakllanishiga va intellektual rivojlanishdan orqada qolishga sabab bo‘ladi. Shu bois, maktab psixologining dezadaptatsiyalashgan o‘quvchilar bilan olib boradigan tizimli ish dasturi zamonaviy ta‘lim samaradorligini belgilovchi eng muhim mezonlardan biridir. Maktabga

moslashmaganlik sindromi to‘satdan paydo bo‘lmaydi. U o‘zaro zanjirband bo‘lgan uchta asosiy komponentda namoyon bo‘ladi:

- **Kognitiv (Akademik) komponent:** O‘quvchining intellektual salohiyati yetarli bo‘lsa-da, dars dasturlarini o‘zlashtirishda surunkali orqada qolishi, diqqat konsentratsiyasining tarqoqligi va o‘quv motivatsiyasining mutlaqo yo‘qolishi.
- **Emotsional komponent:** Maktab muhiti, o‘qituvchilar va darslar haqida gap ketganda bolada yuqori darajadagi nevroitik xavotirlanish, qo‘rquv, depressiv holat yoki aksincha, asossiz tajovuzkorlik (agressiya) va affektiv portlashlarning kuzatilishi.
- **Xulq-atvor (Xulqiy) komponent:** Maktab tartib-qoidalarini nümoyishkorona buzish, darslardan qochish, tengdoshlari bilan konfliktlarga kirishish yoki o‘ta passivlik, odamovi (autistik) xulq-atvor modelini tanlash.

Muammoning kelib chiqish manbalari ko‘p faktorli bo‘lib, ularni quyidagi guruhlarga ajratish mumkin:

1. **Fiziologik omillar:** Minimal miya disfunktsiyasi (MMD), diqqat tanqisligi va giperaktivlik sindromi (DTGS), somatik kasalliklar va asab tizimining zaifligi.
2. **Pedagogik omillar:** O‘qituvchining avtoritar uslubi, bolaning individual xususiyatlarini hisobga olmaslik, baholash tizimidagi nohaqliklar va o‘quv yuklamasining haddan tashqari yuqoriligi.
3. **Oilaviy omillar:** Oiladagi giper-himoya (bolani haddan tashqari erklatish) yoki gipo-himoya (befarqlik), ota-onaning maktab va o‘qituvchilarga nisbatan salbiy munosabati, oilaviy ajrimlar va zo‘ravonlik.

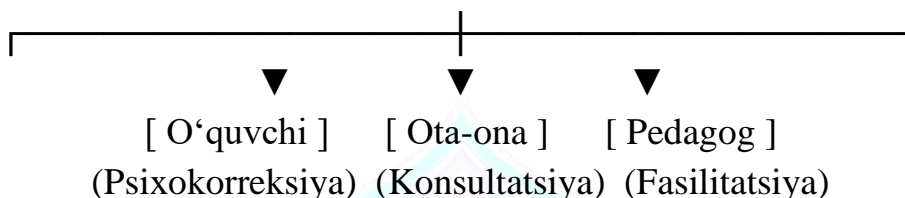
Psixologik qo‘llab-quvvatlash tizimining birinchi bosqichi — muammoni erta bosqichda aniqlash (skrining) hisoblanadi. Buning uchun maktab psixologi kompleks diagnostika metodikasini qo‘llaydi.

- ✓ **Kognitiv soha uchun:** Ravenning progressiv matritsalarini, Amtxauer testi (intellekt darajasini aniqlash) va ShTM (Sinf xonasi xulq-atvorini kuzatish xaritasi).
- ✓ **Emotsional soha uchun:** Fillipsning maktab xavotirlanuvchanlik testi, Lyusherning rangli testi va "Maktabdagi hayvon", "Mening maktabim" mavzularidagi proyektiv chizmalari.
- ✓ **Ijtimoiy muloqot uchun:** J. Moreno sotsiometriya metodi (bolaning sinfdagi real maqomini, rad etilgan yoki yetakchi ekanligini aniqlash uchun).

Moslashmagan o‘quvchilar bilan ishlash tizimi faqatgina bola bilan cheklanib qolmasdan, uch tomonlama strategik triadaga asoslanadi: **O‘quvchi — Ota-ona — Pedagog.**

[Maktab Psixologi]

|

Bola bilan bevosita ishlashda uning yosh xususiyatiga qarab eng yumshoq, lekin emotsional chuqur ta'sir etuvchi psixoterapevtik texnikalardan foydalaniladi.

- **Art-terapiya va Skazkaterapiya (Ertak terapiyasi):** Boshlang'ich sinf o'quvchilari o'z qo'rquvlarini so'z bilan aytib bera olmaydilar. "Qo'rqmas quyoncha" yoki "Maktab o'rmonidagi birinchi kun" kabi maxsus psixoterapevtik ertaklar orqali bolaning ongsiz qo'rquvlari korreksiya qilinadi. Gil yoki plastilin bilan ishlash darsdagi emotsional zo'riqishni (stressni) pasaytiradi.
- **Kognitiv-xulq-atvor terapiyasi (KXT) elementlari:** Yuqori sinf va o'smir yoshdagi o'quvchilar bilan ishlashda "Mening salbiy o'ylarim" kundaligi yuritiladi. Bola "Men darsda javob bera olmayman, hamma ustimdan kuladi" degan destruktiv kognitiv ustanovkasini psixolog yordamida "Xato qilish — o'rganishning tabiiy qismidir" degan konstruktiv fikrga transformatsiya qilishni o'rganadi.
- **Xulq-atvor treninglari va Sotsial-psixologik trening (SPT):** Tengdoshlari tomonidan rad etilgan bolalar uchun aloqa o'rnatish, muloqotni boshlash va nizolarni ijobiy hal qilish ko'nikmalarini o'rgatuvchi guruh o'yinlari (masalan, "Ishonch ko'prigi", "Sirlar sandig'i" mashqlari) o'tkaziladi.

O'qituvchining dezadaptatsiyalashgan bolaga beradigan har bir salbiy bahosi yoki sinf oldida tanbeh berishi bolani maktabdan butunlay bezdirishi mumkin. Shuning uchun psixolog pedagoglarga quyidagi tavsiyalarni va metodik qo'llab-quvvatlashni taqdim etadi:

- ✓ **Muvaffaqiyat vaziyatini yaratish (Success situation):** O'quvchining fandan o'zlashtirishi past bo'lsa-da, uning sport, rasm chizish yoki tashkilotchilik qobiliyatini topib, sinf oldida e'tirof etish. Bu bolaning "Men hech narsaga yaramayman" degan tamg'asini yo'qotadi.
- ✓ **Baholash taktikasini o'zgartirish:** Bolaning natijasini boshqa a'lochi o'quvchilar bilan emas, balki uning o'zining kechagi natijasi bilan solishtirish (Nisbiy progress mezonlari).

Oila muhitidagi stress va agressiya mavjud ekan, maktabda bolani moslashtirish imkonsiz. Psixolog ota-onalar bilan ishlashda quyidagi algoritmi qo'llaydi:

- ✓ **Giper-himoyadan individual avtonomiyaga o'tish:** Ota-onalarga bolaning o'rniga maktab sumkasini yig'ish yoki hamma uy vazifalarini bajarib berishni to'xtatish, unga mustaqillik va mas'uliyat zonasini qoldirish o'rgatiladi.

- ✓ **Emotsional qo‘llab-quvvatlash:** Uyda maktabni "jazo maskani" sifatida ko‘rsatishni taqiqlash. Boladan faqat "5" baho talab qilish instinktini so‘ndirish, uning ruhiy xotirjamligini ustun qo‘yish bo‘yicha tizimli konsultasiyalar berish.

Psixologik qo‘llab-quvvatlash jarayoni 1 oydan 3 oygacha davom etishi mumkin bo‘lgan tizimli reja asosida kechadi:

Bosqichlar	Davomiyligi	Psixologning Amaliy Harakatlari	Kutilayotgan Natija
1. Stabilizatsiya	1-2 hafta	Individual suhbatlar, art-terapiya, xavotir darajasini pasaytirish.	Bolada maktabga nisbatan o‘tkir qo‘rquvning yo‘qolishi.
2. Korreksiya	3-6 hafta	Guruh treninglari, kognitiv refreyming, ota-onalar bilan konsultatsiya.	O‘quv motivatsiyasining shakllanishi, muloqot ko‘nikmalari tiklanishi.
3. Integratsiya	7-8 hafta	Sinf jamoaviy o‘yinlari, o‘qituvchi bilan hamkorlikda muvaffaqiyat keyslari.	Bolaning sinfda o‘z o‘rnini topishi, akademik ko‘rsatkichlar o‘sishi.

XULOSA VA EKSPERT TAVSIYALARI

Maktabga moslashmagan o‘quvchilarni psixologik qo‘llab-quvvatlash — bu bir martalik yordam emas, balki ta’lim muassasasi hamda oilaning uzviy hamkorligida amalga oshiriladigan uzluksiz ekotizimdir. Maktab psixologi bu jarayonda markaziy koordinator (fasilitator) vazifasini bajaradi. O‘quvchidagi moslashmaslik elementlarini o‘z vaqtida aniqlash va unga shaxsga yo‘naltirilgan (humanistic) yondashuv asosida yordam berish — nafaqat bolaning ruhiy salomatligini saqlaydi, balki kelajakda jamiyat uchun sog‘lom, muvaffaqiyatli va psixologik jihatdan yetuk shaxsni tarbiyalab berishning yagona kafolatidir.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

- Bowlby, John.** (2005). *A Secure Base: Parent-Child Attachment and Healthy Human Development*. Routledge. — 192 p.
- Goleman, Daniel.** (2020). *Emotional Intelligence in Children’s Education*. Bantam Books. — 280 p.
- G‘oziyev, E. G‘.** (2010). *Umumiy psixologiya va yosh davrlari psixologiyasi*. Toshkent: Universitet. — 254 b.
- Nishatova, N. J.** (2026). *Maktab psixologiyasida dezadaptatsiya va deviant xulq-atvor korreksiyasi*. Toshkent: O‘qituvchi nashriyoti. — 198 b.
- Vygotsky, Lev S.** (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Harvard University Press. — 176 p.